

Leonid Zaskilniak
Uniwersytet Lwowski

Stan i problematyka monografii historyków we współczesnej Ukrainie

Badanie biografii i twórczego dorobku przedstawicieli pracy intelektualnej nie należy wyłącznie do prerogatywy historyków. Naukowa biografistyka wiąże się z szeregiem innych dyscyplin naukowych i jednocześnie jest uważana za samodzielny kierunek studiów. Jednak monograficzne badanie twórczości historyków niewątpliwie ma swoje osobliwości.

Żeby zrozumieć, o co chodzi, trzeba na początku krótko określić ogólne tendencje rozwoju naukowych badań biograficznego rodzaju. W Ukrainie mamy pewną trwałą tradycję biografistyki, ale w tym zarysie dotkniemy tylko ostatniego dwudziestolecia rozwoju tej dziedziny badań. Potrzeba uogólnienia rozwoju nauki przez pryzmat jej znanych twórców jest powszechnym wymogiem naukowej wiedzy jako takiej. Do roku 1991 na Ukrainie nie było warunków dla rozwoju narodowej biografistyki wskutek na ogół znanych przyczyn polityczno-ideologicznego charakteru: praktycznie cała ukrainistyka przebywała pod znakiem politycznego zakazu, jako kierunek „burżuazyjno-nacjonalistyczny”. Dlatego tylko po utworzeniu niepodległej Ukrainy i zburzeniu (choć nie powszechnego) komunistycznych dogmatów powstała możliwość rozpoczęcia badań życia i działalności najbardziej znanych ukraińskich uczonych, o których przedtem nawet wzmianka nie mogła pojawić się publicznie (a takich była większość). Publikacje zamieszczone w emancygowanych ukraińskich periodykach z lat 1992–1993 ustanowiły w porządku dziennym humanistyki odrodzenie pamięci historycznej o wybitnych przedstawicielach ukraińskiej nauki. W 1994 r. w strukturze Narodowej Biblioteki im. W. Wernadśkocho Narodowej Akademii Nauk Ukrainy utworzono na początku Oddział Badań Biograficznych, a po roku — Instytut Badań Biograficznych (*Instytut Biograficznych Dosлідzeń*). W 1996 r. ukazał się pierwszy numer czasopisma „Ukraińska Biografistyka. Biographistica Ukrainica”. Niewielka grupa (10 osób) rozpoczęła wielką i ambitną pracę w

kilku kierunkach, zwłaszcza — opracowanie teoretycznych i naukowo-metodycznych zagadnień ukraińskiej biografistyki, przygotowanie do publikacji *Ukraińskiego Słownika Biograficznego* (na wzór polskiego) jako wielotomowego encyklopedycznego wydania mieszczącego biografie działaczy na terytorium Ukrainy (nie tylko Ukraińców), znanych przedstawicieli ukraińskiej diaspory oraz ukrainoznawców i zdecydowanych zwolenników Ukrainy poza jej granicami we wszystkich dziedzinach ludzkiej działalności od najdawniejszych czasów do współczesności¹.

Utworzenie Instytutu zostało zainicjowane wznowieniem i przedłużeniem prac Biograficznej Komisji Wszzechukraińskiej Akademii Nauk z lat 1918–1932 w sprawie wydania *Ukraińskiego Biograficznego Słownika*. Naukowi pracownicy Instytutu swego czasu dokonali wiele dla rozwoju badań biograficznych, zwłaszcza dotyczących historiografii. Wystarczy przypomnieć fundamentalną monografię jego pierwszego dyrektora, niestety wcześniej zmarłego Witalija Czyszki², poświęconą biograficznej tradycji i metodologicznym aspektom naukowej biografistyki w Ukrainie, publikację jego następcy Wołodomyra Popyka³ oraz jednego z inicjatorów tworzenia biograficznego słownika akademika Jarosława Isajewycza⁴.

Podobną działalność w sferze naukowej biografii przeprowadzają na współczesnej Ukrainie niektóre instytucje, zwłaszcza Państwowa Naukowa Biblioteka Rolnicza Ukraińskiej Akademii Agrarnych Nauk, gdzie w 2006 r. zaczęto wydawać periodyk „Istorija Nauki i Biografistyka”⁵. Biografistyka pozostaje ważną składową wielu innych naukowych i naukowo-historycznych wydawnictw. Jeśli chodzi o studia historiograficzne, to spore doświadczenie w badaniu dziedzictwa biohistoriograficznego ma Wydział Ukraińskiej Historiografii Instytutu Historii Ukrainy NAN Ukrainy, który od 14 lat publikuje specjalistyczne wydawnictwo „Historiograficzni Dosлідžennia w Ukrainie” (do 2012 r. wydano 22 numery).

¹ Por.: В.І. Попик, *Досвід першого десятиліття діяльності Інституту біографічних досліджень НБУВ на тлі розвитку сучасної біографістики*, “Українська біографістика. Biographistica Ukrainica”, Київ 2011, випуск 8, s. 7-26.

² В.С. Чишко, *Біографічна традиція та наукова біографія в історії та сучасності України*, Київ 1996, 239 ss.

³ В.І. Попик, *Пріоритети розвитку сучасної української біографістики: вчора, сьогодні, завтра*, “Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського”, Київ 2005, випуск 14, s. 717-727; Його ж, *Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних ресурсів*, “Українська біографістика. Biographistica Ukrainica”, Київ 2005, випуск 3, s. 15-27.

⁴ Я.Д. Ісаєвич, *Біографічний словник — національний пріоритет*, “Українська біографістика. Biographistica Ukrainica”, Київ 1996, випуск 1, s. 7-9.

⁵ В.А. Вергунов, *Передмова*, “Історія науки і біографістика”, Київ 2006, випуск 1, s. 3-4.

Do tego trzeba dodać naukowo-teoretyczne prace ukraińskich uczonych. W latach 90. XX w. i po 2000 r. na Ukrainie przeprowadzono wiele seminariów i konferencji, podczas których omówiono ważne teoretyczne podstawy biografistyki. Zmieniono także sposób przygotowania *Ukraińskiego Biograficznego Słownika* — utworzono elektroniczną bazę danych pod nazwą „Ukraiński Narodowy Biograficzny Archiwum”⁶.

Jednak historiografowie w Ukrainie nie stworzyli ogólnych teoretycznych podstaw napisania naukowych biografii historyków. W tym kierunku uczynili pewne kroki filozofowie. Zwłaszcza kijowski historyk filozofii Wadym Menżulin opublikował wiele artykułów i monografii dotyczących teoretycznych zagadnień filozoficzno-historycznej biografistyki. W artykule „Historyczno-filozoficzna biografistyka: wiodące trendy i punkty orientacyjne stanowienia” podkreśla on, w ślad za amerykańskim badaczem Simonem Krichlym, że w latach 90. XX w. rozpoczął się prawdziwy „biograficzny przełom” albo „eskalacja biografizmu”, które nierozzerwalnie połączyły idee filozofa i każdego myśliciela z jego biografią. Uwzględnienie wpływu biopsychologicznych i społeczno-politycznych czynników życia uczonego stało się obowiązującym elementem biografii filozofa (pewnie i historyka), nierozzerwalnie łączącym jego idee z „życiowym środowiskiem”. Wadym Menżulin tak podsumowuje swoje rozważania:

Uwzględniając to, co zostało powiedziane wcześniej oraz etymologię słowa „biografia” (pochodzące od starogreckiego βίος — „życie”, oraz γραφω — „piszę”) współczesny biograf filozofa powinien najpierw możliwie dokładnie opisać, jak jego bohater żył oraz określić, jakie idee wyrażał. Udane wykonanie tego stanowiska daje możliwość stworzenia dość wyrazistego „portretu na tle”, który nie odkrywa jednoznacznie przyczyn i skutków, a tylko daje okazję zobaczenia niezwykle szerokiego spektrum prawdopodobnych powiązań (równoległych, krzyżujących się, różnych asocjacji, wpływów *etc.*) a prawo ich interpretacji pozostawia czytelnikowi. Na miejsce sobie przeciwstawnych biografii, lecz równie aperspektywicznych rodzajów wyjaśniającej biografistyki (apologetycznej, jaka żywi się nadzieją, oraz demaskującej, która napełniona podejrzeniem) powinna przyjść biografistyka przeniknięta, odpowiednio do wymagań etyki współczesnego biograficznego dyskursu, zaufaniem tak do bohatera, jak i do czytelnika.⁷

⁶ В.І. Попик, *Досвід першого десятиліття...*, s. 22-23. Jednak były i inne przyczyny rezygnacji z wydania „UBS” — w ramach Narodowej Akademii Nauk Ukrainy powstał Instytut Encyklopedycznych Badań, który rozpoczął wydanie *Encyklopedii Współczesnej Ukrainy* o prawie takich samych biograficznych zamiarach, co i Instytut Biografistyki (dotąd wydano 11 tomów tego encyklopedycznego wydania).

⁷ В. Менжулін, *Історико-філософська біографістика: провідні тенденції та віхи становлення*, „Наукові записки Національного університету. Києво-Могилянська академія”, т. 115: Філософія та релігієзнавство. Київ 2011, s. 18-25.

W innej pracy W. Menżulin bardzo jasno opisuje trudności i zagrożenia autorów biografii, którzy — żeby przekazać wszechstronny obraz swego bohatera — zmuszeni są „wdzierać się” w strefy oddalone od fachowej specjalizacji, psychologię, antropologię, politykę, etykę i wielu innych, gdzie nie zawsze, a dokładnie rzadko bywają kompetentni. I jednocześnie pojawia się niebezpieczeństwo wyolbrzymienia tego czy owego, czasem bardzo drobnego szczegółu, który rzekomo wpływa na twórczy wysiłek bohatera: wtedy też nie powstaje biografia, lecz „historyczno-filozoficzna pornografia”. W takich przypadkach naukowa biografia przekształca się w beletrystykę lub literaturę piękną czy nawet zwykłe „fantasy”⁸. Niebezpieczeństwo dla naukowego badania, które niesie zajmowanie się drugorzędnymi szczegółami biografii słusznie podkreśla również odeska badaczka Tetiana Popowa⁹.

Można powiedzieć, że biografistyka, tym bardziej historiograficzna, pozostaje jeszcze niedostatecznie opracowanym polem ukraińskiej historycznej nauki, odmiennie niż w Polsce, gdzie są pewne teoretyczne i praktyczne opracowania w tej dziedzinie, zwłaszcza autorstwa Jerzy Maternickiego oraz grupy historiografów, zajmujących się badaniem historiograficznych środowisk w międzywojennej Polsce¹⁰. Jednak i w Polsce kwestiom metodologicznym historiograficznej biografistyki poświęcono nie tak sporo uwagi i dlatego pozostaje pewna przestrzeń do dalszych teoretycznych prac.

W tym miejscu wypada podkreślić, że historiograficzne badanie ma zarówno cechy biobiografistyki (to dziedzina jest poważnie opracowana we współczesnej nauce), jak i swoją własną specyfikę. Jak wcześniej zaznaczyłem, dzisiejsza biografistyka nierozzerwalnie łączy życie i działalność uczonego, jego społeczne środowisko, światopogląd, stan psychologiczny a nawet gender (społeczno-kulturową tożsamość płciową), z tworzoną przez niego konkretną naukowo-historyczną wiedzą. W tradycyjnych podejściach do historiografii jako dyscypliny naukowej wielokrotnie zauważano składowe czynniki historiograficznego badania: tempo, intensywność i etapy rozwoju historycznej myśli, zwłaszcza kształtowanie się i gromadzenie wiedzy o przeszłości; ciągłość, dyskretność i przestrzenno-regionalną konfigurację naukowo-historycznego procesu; instytucjonalno-organizacyjne formy działania historyków; formalną i nieformalną dyscyplinarną strukturę nauki; socjokulturowe i intelektualne przesłanki, czynniki i środowiska funkcjo-

⁸ В. Менжулін, *Філософська “контрабанда”: автобіографічний, біографічний і психоаналітичний аспекти*, “Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська академія”, т. 128: Філософія та релігієзнавство, Київ 2012, s. 3-9.

⁹ Т.М. Попова, *Історіографія в дисциплінарному сімействі історичних наук*, “Історіографічні дослідження в Україні”, Київ 1999, s. 267-276.

¹⁰ Patrz: J. Maternicki, *Monografie historyków*, [w:] *idem*, *Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 2005, s. 247-258.

nowania historycznej nauki; metodologię i metodykę badań; stan i perspektywy opracowania badawczej problematyki z obrębu różnych gałęzi, dyscyplin i oddzielnych zagadnień; twórczy dorobek i dziedzictwo innych historyków¹¹. Jak widać, lista czynników kształtujących świadomość historyka i określających jego naukową działalność jest niezwykle długa.

Jednak lista ta nie wyczerpuje wszystkich czynników wpływu, a przeciwnie ich nie rozjaśnia. Chcę zaproponować nieco inny aspekt spojrzenia na przedmiotową sferę historiografii jako nauki, wyłożoną przeze mnie w pracy *Światowa historiografia*¹². Wychodząc z tego, że historiografia zajmuje się przede wszystkim badaniem wiedzy historycznej, proponuję sześć głównych czynników i składowych wiedzy naukowo-historycznej: światopoglądowy (system idei i wartości historyka), metodologiczny (pomysł i wiedza o metodach), faktologiczny (źródłowa wiedza), społeczno-kulturowy (wpływy środowiska), psychologiczny (wpływy charakteru badacza), językowo-lingwistyczny (rozumienie i tłumaczenie terminologii). Taka struktura wiedzy historycznej, z którą ma do czynienia historyograf, z mego punktu widzenia, pomaga w określonej sferze historiograficznego badania przedstawić tak świat wewnętrzny uczonego, jak i osiągnięcia historycznych środowisk i szkół.

We współczesnej ukraińskiej praktyce historiograficznej naukowa biografistyka rozwija się przeważnie w ramach tradycyjnego podejścia. Charakteryzuje je poszerzenie „biograficznego” schematu opisu historiograficznego, kiedy życie i działalność historyka oraz jego poglądy i opracowania są rozpatrywane w powiązaniu: na początku podaje się biografię, następnie analizuje się jego poglądy i dorobek naukowy, przeważnie w oderwaniu od życia i innej działalności. Większość monografii historyków powstałych w ostatnim czasie jako rozprawy kandydackie (doktorskie) jest budowana według takiego schematu. W tym miejscu nie będziemy podsumowywać ilościowo wskaźników ukraińskiej biografistyki historiograficznej, ale zauważmy, że praktycznie wszyscy ważniejsi historycy XIX i XX w. już stali się przedmiotem historiograficznych studiów, a ogólna liczba monograficznych (i dysertacyjnych) badań tego rodzaju wynosi dziesiątki prac i rozpraw. Same badania są w większym stopniu oparte na studiowaniu przeróżnych dokumentalnych materiałów i na głębszym wnikanii w warsztat pracy historyka, jego środowisko, życie prywatne i teoretyczne wpływy.

Dla przykładu odwołam się do monografii napisanej przez znanego kijowskiego historyografa Ihora Werbę, poświęconą życiu i twórczości sław-

¹¹ О. Ясь, *Історіографія*, [w:] Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, Київ 2005, s. 584 i n.

¹² Patrz: Л. Зашкільняк. *Світова історіографія*, Львів 2007, s. 12-13.

nego ukraińskiego historyka Natalii Połonskiej-Wasylenko¹³. Autor zebrał i opracował ogromny dokumentalny materiał z życia tej nieprzeciętnej badaczki, która kończyła swoją drogę twórczą na emigracji. Swoją pracę I. Werba skonstruował według następującego schematu: kształtowanie się poglądów przyszłego uczonego, dalej działalność naukowo-pedagogiczna i problematyka badań. Najwięcej uwagi autor poświęcił społeczno-politycznym uwarunkowaniom życia i twórczości, a subiektywno-osobiste aspekty zeszyły na plan drugi. Otrzymujemy w ten sposób nasyconą faktami naukową biografię tej badaczki na tle epoki, ale indywidualne cechy myślenia, pomysły oraz charakter uczzonej okazały się rozproszone w społeczno-politycznych okolicznościach. Taka biografia, napisana przez kompetentnego historiografa bezsprzecznie jest wartościowa dla nauki i odpowiada istniejącemu kanonowi. Jej zaletą jest bardzo dokładne prześledzenie życia uczzonej z naciskiem na jej społeczne uwarunkowania, ale pozostawienie na drugim planie charakterystycznych cech jej osobowości.

Podobny schemat dla opisanego życia i twórczości historyka państwa i prawa Ukrainy Mychajła Słabczenka wybrał historyk z Dniepropietrowska Wiktor Zaruba¹⁴. Nakreślony przez niego obraz akademika Słabczenki jest prawie wyczerpujący z punktu widzenia zbadania dokumentów i przedstawienia poglądów tego uczonego. Niemniej tak u W. Zaruby, jak i w monografiach innych ukraińskich historyków spostrzegamy nieco wyidealizowany obraz badacza, zmuszonego pokonywać ograniczenia i przeszkody swego czasu, najpierw prześladowania narodowej myśli historycznej i niesprzyjające warunki do prowadzenia pracy naukowej. W podsumowaniu powstaje przede wszystkim sylwetka działacza społecznego, a nie uczonego gabinetowego. Świadczy to o wiązaniu biografii badanego historyka bardziej ze społeczno-politycznymi okolicznościami, niż naukowo-teoretycznymi czynnikami, nie mówiąc już o czynnikach psychologicznych. Takie podejście stanowi jedną z odmiennych cech ukraińskiej historycznej biografistyki. Jest to konsekwencja stałego w ciągu wieków zaprzeczania istnienia Ukraińców i Ukrainy przez polityczne kręgi i ideologów sąsiednich państw. Skomplikowana droga do stanowienia i umocnienia państwa ukraińskiego w XX i XXI w. wymusza niejako u historiografów postawę ciągłej walki z przestarzałymi stereotypami i czasem umyślnego lub nieumyślnego idealizowania bohaterów swoich prac.

¹³ I. В. Верба, *Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973)*, Ніжин 2008, 323 ss.

¹⁴ В. Заруба, *Історик держави і права України академік Михайло Слабченко (1882–1952)*, Дніпропетровськ 2004, 456 ss.

Niemniej dzisiaj w ukraińskiej historiografii pojawiły się innowacyjne podejścia do pogłębionego studiowania biografii historyków, zwłaszcza z próbami przeniknięcia do głębi struktur ich świadomości. Warto przypomnieć monograficzne studia historiografa z Dniepropetrowska Wołodymyra Waszczenki¹⁵. W dwóch monografiach autor ten przeanalizował głębokie, nieuświadamiane psychologiczne bodźce twórczości wybitnego ukraińskiego historyka Mychajła Hruszewskiego i pokazał, że w jego pracach można wyodrębnić „neurasteniczny” dyskurs właściwy dla twórczości większości uczonych różnych dziedzin wiedzy naukowej przy końcu XIX i na początku XX w. Wołodymyr Waszczenko zwrócił uwagę przede wszystkim na ideowo-metodologiczny aspekt twórczości Hruszewskiego i przekonująco pokazał, jak pod wpływem zmian życia społecznego i naukowych modeli myślenia poglądy tego dziejopisa w ciągu życia stale ewoluowały, przechodząc stany „sceptycyzmu”, „genetyzmu”, „kakofonii” i „perspektywizmu”. Taka ewolucja myślenia uczonego-historyka wiązała jego twórczość przede wszystkim ze zmianami paradygmatów w światowej nauce i kulturze. Co prawda, nietradycyjne podejście W. Waszczenki do analizy historiograficznej spowodowało niezrozumienie u wielu „tradycyjnych” badaczy. Obwiniali oni autora za budowanie niezrozumiałych konstrukcji, raczej zaciemniających sprawę, niż rozjaśniających ją i prowadzących do zamiany historyka na chorego — „neurastenika”¹⁶.

Nierozumienie i nieprzyjęcie przez część historiografów sposobu narracji W. Waszczenki nie oznacza bezcelowości jego wysiłków. Autor ten doskonale opanował „psychobiobiograficzną” metodę badania naukowej twórczości, rozbudowaną w zachodniej historiografii. Można powiedzieć, że prezentowane przez niego podejście do studiów naukowej działalności jest bardzo wyspecjalizowane i, jednocześnie, jako takie zdecydowanie akcentuje wewnętrzne, podświadome bodźce naukowej pracy, pozostawiając na uboczu wiele innych elementów historiograficznego badania.

Reasumując, można powiedzieć, że ukraińska biografistyka historiograficzna rozwija się dzisiaj bardzo prężnie. Opublikowano dziesiątki monografii i obroniono wiele rozpraw kandydackich i doktorskich poświęconych prawie wszystkim zapomnianym albo proskrybowanym w czasach komunistycznych historykom ukraińskim. Co prawda dalej brakuje pogłębionych akademickich monografii największych uczonych, zwłaszcza M. Hruszew-

¹⁵ В. Ващенко, *Неврастенія: непрочитані історії (Деконструкція одного надпису — сеанс прочитання авто монографії М. Грушевського)*, Дніпропетровськ 2002, 408 с.: Його ж, *Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського*, Дніпропетровськ 2007, 324 ss.

¹⁶ І. Гирич, *Лікарю, вилікуйся сам!* “Україна модерна”, Київ, Львів 2005, число 9, s. 273-284.

skiego, D. Doroszenki, I. Szaranewicza, I. Krypjakewycza, praktycznie nie rozpoczęto studiów twórczości historyków okresu URSS. Opublikowane monografie historyków nierzadko przedstawiają wyidealizowane obrazy bohaterów, koncentrują uwagę czytelnika na społeczno-politycznych, a nie naukowych bodźcach twórczości historycznej. Jednak, jak się wydaje, jest to konsekwencja dużych zaniedbań ukraińskich historyków. .